

ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅ ԿԱԶՄԸ

«25 տարուց ի վեր Գերմանիան սչ
մի քայլ առաջադիմութիւն չէ արել
քաղաքական ասպարիզում»:

Բ Է Բ Է Լ

(Հրապարակական նորագոյն մի ձառից)

«Գիւթէն չէ՛, այլ Բիսմարկն է, որ
ղեկավարում է ներկայումս մեր հա-
սարակական կեանքը»:

Պրօֆ. Պաուլսէն: *)

Դեռ ամբողջ հինգ դար Բ. Մ. առաջ Հերակլիտէսը ուսու-
ցանում էր, որ ամեն ինչ շարժւում ու հոսում է, չը կայ ոչինչ
մնայուն: Տիեզերքը, ասում էր նա, ամբողջովին դառնում է
անընդհատ փոփոխման մէջ, մի կերպը փոխարինում է միւսին.
ամեն ինչ դեղերում է կեանքի ու մահուան սահմանի մէջ, մէ-
կի մահը միւսի համար կեանք է... Յոյն փիլիսոփայի արտայայ-
տած այս խորունկ միտքը միայն 19-րդ դարում ստացաւ գի-
տական կերպարանք էվոլյուսիօնի թէօրիայի մէջ:

Էվոլյուսիօնի թէօրիան պատկանում է մարդկային մտքի
հզօր նուաճումների կարգին. նրա կատարած գիտական աշխար-
հակալութիւնները անթիւ են, իսկ կատարելիւնների վերջը ան-
հընարին է նախատեսել...

Ամեն մի բնական թէ սոցիալական երևոյթ, որ մի անգամ
զոյւթիւն է առնում, մտնում է մշտական փոփոխման ու զար-
գացման հոսանքի մէջ: Մի կերպը փոխարինում է միւսին, հէնց
որ նրա պայմանաւորող հանգամանքները տեղի են տալիս ուրիշ

*) Der Höhere Lehrerstand... von Prof. Friedrich Paulsen. էջ 7

նոր պայմանների: Կեանքի այս արտաքին կերպարանափոխությունը գրաւել է թէ անդրապատմական պարզամիտ մարդու և թէ ներկայ փարթամ կուլտուրայից երես առած մեր ժամանակակիցների խոր ուշադրությունը: Նա է հէնց, որ առիթ է տուել մօրալիստներին համեմատել կեանքը բնմի, իսկ մարդկանց՝ դերասանների հետ: Եթէ հետեւելու լինենք այս համեմատութեան, պէտք է տեսնք, որ մարդիկ չեն միայն, որ կատարելով իւրեանց դերը՝ հեռանում են կեանքի բնմից տեղի տալով միւսներին: Նոյնը մենք նկատում ենք—մասնաւորում ենք մեր խօսքը—նաև քաղաքական-սոցիալական ասպարիզում:

Դիտեցէք, օրինակ, այնպիսի հիմնարկություններ, ինչպէս են պետությունը, ընտանիքը, սեպհականատիրությունը: Այսօր մենք կարող ենք պատմական անդրդուելի փաստերով ապացուցանել, որ կար ժամանակ, երբ մարդկությունը նոյնիսկ զաղափար չ'ուներ, թէ ինչ ասել է սեպհականատիրություն, ընտանիք, պետություն: Իւրաքանչիւրը այդ հիմնարկություններից ունեցել է իր երկարատև, տասնեակ դարեր տևած պատմությունը և ամեն մի պատմական շրջանում նա ունեցել է առանձին նշանակություն, կրել է բոլորովին տարբեր կերպարանք: Մարդկության ընդհանուր կուլտուրական յառաջադիմություն հետզարգացել ու կերպարանափոխուել են և՛ այդ հիմնարկությունները, մինչև որ հասել են ժամանակակից դրութեան ու կազմակերպութեան... Հետաքրքիր է նաև այն, որ պատմական էվոլյուսիօնի ամեն մի շրջանում գտնուել են որոշ խումբ մարդիկ, որոնք պնդել և ուսուցել են, թէ այդ հիմնարկությունները սրբազան են, որովհետև հաստատուած են «ի վերուստ» աշխարհի սկզբից ի վեր, իսկ այն, ինչ աստուածների ստեղծագործություն հասկանում, կատարեալ է ամեն կողմից, հետևաբար և անփոփոխ ու մշտնջենաւոր... Թէև եթէ դրանք իրանց հայեացքը ձգէին արեւելք թէ արեւմուտք, հիւսիս թէ հարաւ, կը տեսնէին, որ կեանքը իր անողոր ընթացքով ամեն ակնթարթում հերքում է անշարժութեան այդ ժանտ վարդապետությունը:

Եւրոպայի ժամանակակից ազգերի սամանադրական կարգերը կազմում են պետութեան քաղաքական էվոլյուսիօնի վերջին աստիճանը:

Անգլիան հանդիսանում է քաղաքական կազմակերպութեան զարգացման կրասիկական երկիրը: Նա առաջինն էր, որ ստեղծեց ու մշակեց պարլամենտարիզմը: Բայց այսօր, եթէ աչքի անցնելու լինենք նոյն Անգլիայի քաղաքական կեանքի ընթացքը, մենք դիւրին կը համոզուենք, որ պարլամենտական կարգերին սպառնում է լուրջ վտանգ: Ներկայ սահմանադրական

կազմը այլևս բաւարարութիւն չէ տալիս, ոչ բուն ժողովրդի պահանջներին, ոչ բարձր ունեւոր դասակարգերի շահադիտական ձգտումներին: «Իմպերիալիզմը» և բանուորների հետզհետէ աճող ձգտումը՝ ձեռք բերել քաղաքական իշխանութիւն՝ կազմում են երկու ծայրայեղ հոսանքներ, որոնց ընդհարումը անխուսափելի է: Այս հոսանքների կռուի մէջ պէտք է վճռուի ժամանակակից պարլամենտարիզմի «լինել, թէ չը լինելը»:

Սակայն Անգլիան չէ միակը, որ այսօր յղի է նոր քաղաքական կարգերով. ամբողջ եւրոպական ցամաքը, կօնտինենտը, գտնւում է նոյն փոխանցական շրջանում, բայց այն զանազանութեամբ, որ կօնտինենտը աւելի վատթար պայմանների մէջ է, քան Անգլիան:

«Պարլամենտարիզմի անկումը առնուազն ցամաքային Եւրոպայի համար—ասում է հռչակաւոր պատմագէտ պրօֆ. Լամպրեխտը—երկու տասնեակ տարիներից ի վեր մի բացայայտ իրողութիւն է, բայց նա գոյութիւն ունի նաև Անգլիայում... Պարլամենտների անկումը ինչպէս Եւրոպայի ցամաքի վրայ, այնպէս և Անգլիայում սկսուել է իրօք շատ առաջ, քան հասարակութեանը այդ նկատելի է. ինչ վերաբերում է գերմանական ու աւստրիական կեանքին, կարելի է համարեա պնդել, որ նա սկսուեց հէնց պարլամենտարիզմի յաղթութեան մօմէնտից» *):

Եւ արդարեւ, Գերմանիայի սահմանադրութիւնը իր ծնած օրից կաղում է ոչ միայն չնորհիւ նոր տնտեսական ու սոցիալական պահանջների, որոնք ընդհանուր են ամբողջ Արեւմտեան Եւրոպայի համար, այլև չնորհիւ միայն Գերմանիային յատուկ քաղաքական պայմաններին:

Մենք մեր անցեալ յօդուածում**) արդէն մատնանիչ ենք արել, որ Գերմանիայում պարլամենտարիզմ ասած բանը համարեա գոյութիւն չ'ունի: Ծիշտ է՝ Գերմանիան սահմանադրական միապետութիւն է, բայց մինչդեռ միապետական սկզբունքը ամբողջութեամբ ու լրիւ թէ de jure և թէ de facto պահպանուած է, սահմանադրական կարգերի միայն ստուերն է նշմարւում... Ռայխստադն է այն միակ օրգանը, որ դեռևս յիշեցնում է սահմանադրութեան գոյութեան մասին Գերմանիայում... Իսկ ինչ է ներկայացնում այսօր Ռայխստագը:

«Նա—ասում է Բերլինի համալսարանի ակադեմիկոս պրօֆ.

*) Չեռքի տակ չ'ունենալով «Neue freie Presse»-ն, ուր պրօֆ. Լամպրեխտը գետեղել է իւր յօդուածը, մենք օգտուում ենք պատուր նաումանի արած քաղուածքներէլից. տես «Die Zeit» № 42.

**) Տես «Մուրճ» 1902 թ. № 10.

Դէլբրիւկը—չինովնիկների ու խեղկատակների մի ժողովատեղի է: Եւ եթէ այսօր նա ունի մեզ մօտ որեւէ նշանակութիւն, մենք կարող ենք անուանել՝ ամեն տեսակ աղտեղութիւնների փողոթակ»...*)

Արդ, ինչո՞ւ և որպիսի պայմանների շնորհիւ է Ռայխստագը հասել ներկայ թշուառ վիճակին, մի դրութեան՝ որ ամեն կողմից անվայել է ժողովրդական ներկայացուցչութեան օրգանին:

Այս հարցերին պատասխանելու համար անհրաժեշտ է մի հայեացք ձգել Գերմանիայի պետական կազմակերպութեան ու նրա ներքին քաղաքականութեան ժամանակակից ուղղութեան և ընթացքի վրայ:

Երբ 60-ական թւականներին գերմանական ազգային միութեան գաղափարը այնչափ հասունացել էր, որ պահանջում էր պատմականօրէն իր իրականացումը, իշխան Բիսմարկը ներկայացրեց Գերմանիայի միութեան մի օրինագիծ, որ յետոյ, 1870/71 թթ. դարձաւ պետական դաշնադրութեան ընդհանուր սահմանադրութիւնը: Հզօր կանցլէրը այդ օրինագիծը կազմելիս մի գծուար լուծելի ակտերնատիւի առաջ էր կանգնած: Մի կողմից նա պաշտպանում էր Պրուսիայի գերիշխանութիւնը ապագայ միութեան մէջ ընդդէմ Աւստրիայի, միւս կողմից գիտակից լինելով գերմանական փոքր տէրութիւնների վառ ատելութեան դէպի Պրուսիան, վախճնում էր սրանց ապագայ սեպարատ ձգտումներին... Բիսմարկը զգում էր, որ անհրաժեշտ է ձեռք առնել զօրեղ միջոցներ կանխելու պարտիկուլյարիզմը:

Բայց ինչ միջոց կար: Իրօք տաղանդաւոր պետական գործչին արժանի հեռատեսութեամբ Բիսմարկը ըմբռնեց, որ միակ էլքն է՝ կառավարութիւնների հակապրուսական, ապա եւ հակապետական հակումների դէմ ղնել նրանց ժողովուրդների սերտ կապակցութիւնը քաղաքական ինքնավարական ասպարիզում: Որպիսի ծանր լուծում. դա պատմութիւնն էր հեգնում «երկաթէ» կանցլէրին...

Լինելով իր ամբողջ էութեամբ ծայրայեղ միապետական, ատող ու հալածող ժողովրդի ամեն ինքնավար պահանջների և, վերջապէս, արհամարհող հասարակական կարծիքի,—նա հարկադրւած էր պատմական այդ նշանաւոր մօմէնտին մի խոշոր կօմպրօմիսս անելու: Եւ անձ որպէս անմիջական արդիւնք այդ ստիպողական հանգամանքների, պետութեան սահմանադրութեան մէջ սպրդում է ընդհանուր և ուղղակի ընտրողական ի-

**) S. 85 «Die Zeit» № 42.

իրաւունքի «վտանգաւոր» սկզբունքը. իսկ այդ հիման վրայ ծնունդ է առնում Ռայխստագը, ըստ իր էութեան զուտ ժողովրդական մի հիմնարկութիւն: Բայց Բիսմարկը յոյս ունէր, որ կարելի կը լինի ընտրողական իրաւունքով օգտուել յօգուտ կառավարութեան շահերի: Միթէ՞ այդպէս չէ եղել ամբողջ կէս դարի ընթացքում համայն միապետական Եւրոպայում՝ սկսած Նապօլէօն առաջինից: Անցեալը վկայում է, որ կարելի է նոյնիսկ ընտրողական իրաւունքի վրայ հիմնուած քաղաքական օրգանները դարձնել բռնակալութեան գործիք, — հարկաւոր է միայն ամեն կերպ աշխատել կանխելու նրա կորստաբեր հետեանքները... Եւ «մեծ» կանցլէրը իրօք չը գլացաւ ձեռք առնել այդպիսի միջոցներ ամենայն առատութեամբ: Նա ամենից առաջ, սահմանափակեց ընտրողական իրաւունքը, մտցնելով ընդհանուր, ուղղակի ու գաղտնի, բայց ոչ հաւասար իրաւունք և ապա բաժանելով ընտրողական չըջանները այնպէս, որ ժողովրդի ստոր խաւերը հնարաւորութիւն չ'ունենան մեծամասնութիւն կազմել ընտրութիւնների ժամանակ: Այսչափը, թուում էր, բաւական է պահպանելու ունենոր դասակարգերի գերիշխանութիւնը և փակելու Ռայխստագի դռները արմատական տարրերի առաջ *):

Յետոյ: Ամեն մի սահմանադրութեան էական պահանջներից մէկն է՝ վարձատրել ժողովրդական ներկայացուցիչներին (Diäten), որոնք իրանց ժամանակի ու աշխատանքի մեծ մասը նուիրում են պետութեան: Յայտնի փաստ է, որ հասարակութեան միջին դասակարգերից են տիրապէս զուրս գալիս ընդունակ քաղաքական գործիչներ, իսկ այդ դասակարգի մարդիկ ընդհանուր առմամբ նիւթապէս անապահով են լինում, հետեաւար և կարօտ պետութեան աջակցութեան: Վարձատրութիւնը (Diäten) հնարաւորութիւն է տալիս ժողովրդին ընտրել ներկայացուցիչ անապահով, բայց ընդունակ ու բարեխիղճ մարդ: Սակայն Բիսմարկը չատ լաւ գիտէր, որ հէնց անապահովներն են լինում արմատական ձգտումներով ու հայեացքներով օժտուած, հետեաւար նպաստել զրանց ընտրութեանը, ասել է ստեղծել ռամկավարական ժողովրդական ներկայացուցչութիւն... Երկաթէ կանցլէրը, պարզ է, չէր կարող թոյլ տալ այդպիսի մի բան, և նա զուրս ձգեց պետական սահմանադրութիւնից Դիե-

*) Մեր յետագայ յօդուածներից մէկում, որ նուիրած կը լինի Գերմանիայի սոցիալական կեանքին, կը տեսնենք, թէ ինչպէս յուսախաբուեց մեծ կանցլէրը այս դէպքում...

տայի սկզբունքը^{*)}։ Սակայն այդքանն էլ բաւական չը թւայ Բիւսմարկին. Ռայխստագը շարունակում էր դեռ երեալ նրան ֆրանսիական «Կօնվէնտի» պատկերով... Եւ ան առպէսզի ամեն շար պատահականութեան առաջն առնի, կանցէրը նախ սահմանափակում է Ռայխստագի ֆունկցիաները, իրաւասութեան շրջանը և ապա ստեղծում է Ռայխստագին հակակշռող քաղաքական մի ուրիշ բարձր օրգան Bundesrath անունով, որ զուտ արիստոկրատիկ ու միապետական հիմնարկութիւն է։ Ռայխստագը հրաւիրւում է ամեն տարի (ունի երկու սեսիա) պետական ընտելն ու կառավարութեան առաջարկած օրինագրծերը քննութեան առնելու։ Նա կարող է միայն ընդունել կամ մերժել օրինագծերը, այսինքն նրան վերապահուած է սոսկ ըացասական իրաւունք, բայց նա չ'ունի իշխանութիւն կամ որեէ միջոց ազդելու կառավարութեան վրայ, չը կայ պատասխանատու նախարարութեան, չ'ունի հաւատարմութեան քուէի իրաւունք, որովհետեւ նախարարութիւնը նշանակում է ինքը կայսրը։ Ճիշտ է՝ Ռայխստագը ունի օրէնսդրութեան մէջ նախաձեռնութեան իրաւունք, այսինքն նա կարող է առաջարկել նոր օրինագծեր, սակայն այդ իրաւունքը լոկ անուանական նշանակութիւն ունի, որովհետեւ վեջին խօսքը պատկանում է Bundesrath-ին ու կայսրի։

Ինչ վերաբերում է «Պետական դաշնադրութեան խորհրդարանին» (Bundesrath), բաւական է ասել, որ նա հանդիսանում է 25 ինքնուրոյն տէրութիւնների և կառավարութիւնների լիազօր ներկայացուցիչների ժողովը։ Չայնրը բաժանուած են այսպէս. Պրուսիան ունի 17 ձայն, Բաւարիան՝ 6, Սաքսոնիան՝ 4, Վիւրտեմբերգը՝ 4, Բադենը՝ 3, Հեսսենը՝ 3, մնացեալ 19 մասերը ունեն իւրաքանչիւրը մի կամ երկու ձայն. ընդամենը 58 ձայն^{**)}։ Նախագահում է կայսրը կամ պետական կանցլէրը։ Լիազօրների այս խորհրդարանը կազմում է պետական բարձրագոյն օրէնսդրական օրգանը։ Ամեն մի օրինադիմ միայն այն դէպքում է օրէնքի ոյժ ստանում, երբ խորհրդարանը, Ռայխստագի քննութիւնից յետոյ, տալիս է իր հաւանութիւնը։ Այս իրաւունքի շնորհիւ Bundesrath-ը ոչ միայն հակակշռում, այլ

*) Դիետայի սկզբունքը ունի ուրիշ լուրջ դրական կողմեր, սակայն այստեղ մենք անկարող ենք կանգ առնել դրանց վրայ։ Յիշենք, որ դիետա նշանակելու հարցը այսօր կազմում է օրուայ չարիքը։ Գոսակցութիւններից ոչ միայն սօցիալ-դեմօկրատները, այլև Centrum-ը, նացիօնալ-լիբերալները և նոյնիսկ պահպանողականների մի մասը դիետայի կողմնակից են, սակայն կառավարութիւնը, ինչպէս եղել է և՛ անցեալում, հակառակ է։

**) 88ս Max Schippel—«Reichstags-Handbuch». 1902, երես 324.

նոյնիսկ կասեցնում է Ռայխստագի ներգործական նշանակութիւնը պետական մեքենայի գործունէութեան մէջ...

Բայց այս հաւաքական մարմիններից Գերմանիայի սահմանադրութիւնը ճանաչում է մի երրորդ օրգան եւ, այն է՝ Միութեան պետի՝ կայսեր իշխանութիւնը: Կայսրը, որ միևնոյն ժամանակ Պրուսիայի վեհապետն է (König), նախագահելով Bundesrath-ում՝ իր ստորագրութեամբ վաւերացնում է պետական օրէնքները, սակայն նրան de jure վերապահուած չէ արտօնւած veto-ի իրաւունք. նա չէ կարող մերժել միաժամանակ Ռայխստագի ու Bundesrath-ի կողմից հաւանութիւն գրտած օրէնքները: Բայց պէտք է նկատել, որ սահմանադրութեան այս որոշումը—ինչպէս և մի քանի ուրիշները—լոկ տեսական նշանակութիւն ունի: De facto կայսեր ազդեցութիւնը «Միութեան խորհրդարանի», հետևաբար և ամբողջ պետական օրէնսդրութեան վրայ, խիստ զօրեղ է: Այս հանգամանքը բացատրւում է այն պարզ նկատումով, որ Bundesrath-ը բուն բիւրօկրատիկ օրգան է, ենթակայ կառավարութիւններին և ամենից առաջ Պրուսիայի կառավարութեան:

Արտաքին քաղաքականութիւնն ու զինուորական գործերը վարում է ինքը կայսրը. նրա ձեռքին է կենդրոնացած՝ որպէս «Միութեան զօրքի» հրամանատարի՝ պետութեան ամբողջ նիւթական—ծովային թէ ցամաքային—ոյժը:

Կայսեր ներկայացուցիչն է «պետական կանցլէրը» (Reichs Kanzler), նախարարութեան առաջին մինիստրը. ինքը կայսրն է նրան նշանակում կամ հեռացնում պաշտօնից ըստ իր ազատ հայեցողութեան: Կայսեր բոլոր կարգադրութիւններն ու հրամանները de jure ստորագրում է կանցլէրը և այդպիսով ստանձնում է միակ պատասխանատուութիւնը, որը, սակայն, լոկ բարոյական է, զուրկ որիէ իրաւաբանական ստիպողական նշանակութիւնից: De facto Վիլհէլմ II-ը—ինչպէս մենք յետոյ կը տեսնենք—ստէպ գործում է առանց կանցլէրի գիտութեան... Կայսեր է պատկանում նաև Ռայխստագի հրաւիրելու ու արձակելու իրաւունքը:

Գերմանիայի պետական սահմանադրութեան երեք գլխաւոր օրգանների իրաւասութեան այս համառօտ նկարագրից արդէն պարզ երևում է, որ պետական կեանքի մէջ իրական, գերիշխող դերը վերապահուած է Պրուսիայի միապետին. Ռայխստագը և Bundesrath-ը կատարում են միայն երկրորդական դեր, ունեն լոկ պաշտօնատար նշանակութիւն: Բխմարկը տալով Գերմանիային այս կազմակերպութիւնը, հասաւ միաժամանակ իր երկու գլխաւոր նպատակներին.

նախ, ապահովեց Պրուսիայի գերիշխանութիւնը միւս փոքր պետութիւնների առաջ և ապա ձեռք բերեց ի դէմս Bundesrath-ի հաստատուն միջոց մաքառելու Ռայխստագի դեմօկրատիկ ժողովրդական պահանջների դէմ...

Գերմանիայի քաղաքական կարգերի նոյնիսկ այս ընդհանուր համառօտ ակնարկը կը մնայ թերի ու անկատար, եթէ մերկու խօսք չ'առնէք դաշնադիր տէրութիւնների ներքին կազմակերպութեան մասին:

Պետական միութիւնը կազմող 25 դաշնագիր մարմիններից ^{*)} իւրաքանչիւրը ունի իր առանձին քաղաքական կազմը, իսկ նրա կապն ու յարաբերութիւնները կայսրութեան հետ (Reich) չափազանց բազմատեսակ են:

Մենք կանդ կ'առնենք միայն վեց մեծ մասերի ներքին կազմակերպութեան վրայ. դրանք են՝ Պրուսիա, Բաւարիա, Սաքսոնիա, Վիւրտեմբերգ, Բադեն ու Հեսսեն: Սրանք ընդունել են երկու ժողովների (կամերի) սիստեմը: Առաջին կամերները իրանց կազմով բուն արիստոկրատիկ հիմնարկութիւններ են. մասնակցում են իշխանական տոհմերի ներկայացուցիչներ, ազնականներ, հարուստ կալուածատէրեր և այլն: Երկրորդ կամերները կրում են ժողովրդական բնաւորութիւն, ժողովուրդն է ընտրում նրանց անդամներին ընտրողական իրաւունքի հիման վրայ:

Ամեն մի տէրութիւն ունի իր ուրոյն ընտրողական իրաւունքը, որ տարբերում է նաև կայսրութեան ընդհանուր ընտրողական իրաւունքից: Երկու կամերները միասին կոչւում են լանդտագ: Ներքին օրէնսդրութիւնը՝ բիւջէի հաստատութիւնը, տուրքերի կարգաւորումը, տէրունական փոխառութիւնները, ընտրողական իրաւունքի փոփոխումը, կրթական գործը և այլն,

*) Դոքա են՝

1. Պրուսիա.	14. Սաքսեն-Վորմուրգ-Դոթա.
2. Բաւարիա.	15. Անհալտ.
3. Սաքսոնիա.	16. Զվարցբուրգ-Ռուդօլֆտադ.
4. Վիւրտեմբերգ.	17. Զվարցբուրգ-Սօնդերսհաուզեն.
5. Բադեն.	18. Վալդեկ.
6. Հեսսեն.	19. Ռօյս I.
7. Մեկլենբուրգ-Չվերլին.	20. Ռօյս II.
8. Սաքսեն-Վայմար.	21. Զաուերբուրգ-Լիպպե.
9. Մեկլենբուրգ-Չտերլից.	22. Ղիպպե.
10. Օլդենբուրգ.	23. Լիբեկ.
11. Բրաունշվայգ.	24. Բրեմեն.
12. Սաքսեն-Մայնինդեն.	25. Համբուրգ.
13. Սաքսեն-Ալդենբուրգ.	

—վարում են կառավարութիւնն ու լանդտագը փոխադարձ համաձայնութեամբ:

Աւելի կարևոր ու հետաքրքրական է մեզ համար այստեղ պարզել փոքրիկ տէրութիւնների դիրքը կայսրութեան դէմ, նրանց յարաբերութիւնների սահմանները: «Սկզբունքով, առում է յայտնի իրաւագէտ Լաբանդը^{*)}, առանձին տէրութիւններն ունեն այն իրաւունքները, որոնք վերաբերում են ընդհանրապէս ինքնավար մարմիններին, իսկ կայսրութիւնը (Reich) գործադրում է այն իրաւունքները, որոնք վերապահուած են ամեն պետական բարձրագոյն իշխանութեան (Staatsgewalt), այն է՝ որոշել օրէնքների նորմաները ու հսկել նրանց գործադրութեան վրայ: Սակայն իրապէս երկու կողմերն էլ շեղում են այս ընդհանուր սկզբունքից: Այդպէս, կայսրութիւնը բացառապէս վարում է հիւպատոսարանական (Konsulatwesen), գաղութների, ծովային գործերը, ազա և մի մասը ֆրանսիական պոստային ու հեռագրական և դատաստանական վերջին ատենին վերաբերեալ գործերի: Առանձին տէրութիւնները վարում են իրանց ներքին կազմակերպութեան գործերը, կարգադրում են գահաժառանգութիւնը, ընտրողական իրաւունքը, նահանգական, գաւառական ու համայնական կազմակերպական ու վարչական գործերը, սահմանում ու ժողովում են տուրքերը, վարում կրթական գործը և այլն: Այս իրաւունքների շրջանում առանձին տէրութիւնները չեն հանդիսանում որպէս կայսրութեան ստորադիր ինքնավար մարմիններ, այլ ընդհակառակը նրանց դիրքը ազատ ու անկախ է, որովհետեւ նրանք ենթարկուած չեն պետութեան ո՛չ օրէնսդրութեան, ո՛չ էլ հսկողութեան»: Յիշենք մի-երկու իրաւունքներ ևս, որոնք որոշ սահմանափակումներով վերապահուած են դաշնագիր տէրութիւններին, դրանք են՝ պահել սեպհական զօրք, փող կտրել (Münzmonopol), և հաստատել արտաքին յարաբերութիւններ օտար պետութիւնների հետ (Gesandtschaftsrecht):

Արդ, եթէ եզրափակելով մեր խօսքը՝ ուզենայինք մի ամփոփ ու ընդհանուր դրութեամբ որոշել դաշնագիր տէրութիւնների դիրքը կայսրութեան մէջ, պէտք է ասէինք, որ բոլոր այն ինդիւիդներում, որոնք չօչափում են ամբողջ կայսրութեան շահերը, վերաբերում են հաւասարապէս պետական Միութեան բոլոր 25 անդամներին, սրանք ստորադիր են կայսրութեան և պարտաւոր ենթարկուելու պետական կառավարութեան սահմա-

*) Laband—Das Staatsrecht des deutschen Reiches. 4 հատոր. 1902 թ. տես հատոր I. էր. 96.

նաժ օրէնքներին: Պետութեան իրաւասութեան այս շրջանից դուրս դաշնադիր տէրութիւնները կատարելապէս ազատ ունկախ են: Այսպէս է de jure, այսպէս է ըստ սահմանադրութեան, այսպէս են որոշում առանձին տէրութիւնների կայսրութեան հետ կապած դաշնադրութիւնները: Սակայն de facto ուրիշ կերպ է: Եթէ դիտելու լինենք պետական ընթացիկ օրէնսդրութիւնը, առօրեայ քաղաքական կեանքը, դիւրին կը նկատենք, որ կայսրութիւնը, իսկ իրօք Պրուսիան, ձգտում է մի կողմից լայնացնել հետզհետէ իր իրաւասութեան ասպարէզը, միւս կողմից՝ ընդարձակել տէրութիւնների պարտաւորութիւնները: Այսպէս, օրինակ, սրանց համար Հալիպոլանց զգալի է աճող միլիտարիզմի լուծը: Միայն կայսեր նոր-նոր պահանջները՝ զօրացնել զերմանական նաւատորմիդ՝ ստիպում են փոքր տէրութիւններին շարունակ բարձրացնել իրանց կայսրութեան դրամարկդին տալիք վճարի Հալիք, իսկ այդ սպառնում է հասցնել նրանց ֆինանսական անանկութեան... Կայսրութեան բիւջէի դէֆիցիտը այսօր հասնում է մօտ 100 միլիօն մարկի: Ո՞վ պէտք է լրացնի այդ պակասորդը, եթէ ոչ մեծ մասամբ դաշնակից տէրութիւնները:

Բայց տնտեսական հարցերը չեն միայն, որ Պրուսիան քաշում է իր յետևից մնացեալ տէրութիւններին: Նա թէ քաղաքական և թէ սոցիալական ասպարիզում ոչ մի առիթ ձեռքից չէ թողնում, ոչ մի ջանք չէ խնայում սահմանափակիլու նրանց իրաւասութեան շրջանը, ոչնչացնելու այս կամ այն արտօնութիւնները, մի խօսքով հպատակելու, իր անպայման գերիշխանութեան: Պրուսիայի այս ձգտումները՝ իր մէջ ձուլել Միութեան միւս մասերը, բնականօրէն, հանդիպում են զօրեղ ընդդիմադրութեան, օպպօզիցիայի, նրանց կողմից, թէ կառավարութիւնները և թէ հասարակութիւնը հաւատարապէս առում են պրուսականներին: Բաւարացու համար, օրինակ, պրուսակը նոյնն է, ինչ որ անտիսէմիտի համար հրէան... Այս, թէև յաճախ քօղարկուած, բայց և այնպէս անտարակուսելի թշնամական վերաբերմունքի մէջ դեր են խաղում ոչ միայն տնտեսական ու քաղաքական մօտիւնները, այլև փոքրիկ տէրութիւնների պատմական տրագիցիաները, որոնք հիմնուած են թէ ցեղային ուրոյն յատկութիւնների և թէ նրանց իշխանների տոհմային ու ֆէօդալական ճգնաժամների վրայ:

Այս ամենը առատ նիւթ է մատակարարում դաշնադիր տէրութիւնների առանձնական, պարտիկուլյար ձգտումներին, որոնց ոչնչացնելը իշխան Բիսմարկի «հնարագէտ» սահմանադրութեան նպատակներից մէկն էր: Սեպարատիզմը այսօր ոչ

միայն չէ թուլացել, այլ առաւել ևս զգալի է Գերմանիայի ներքին քաղաքական կեանքում,

Այսպէս, մի կողմից Պրուսիայի գերիշխանական ձգտումները ու դաշնագիր տէրութիւնների պարտիկուլեարիզմը, միւս կողմից սահմանադրական կարգերի (Ռայխստագի) կատարեալ անկումը՝ հանդիսանում են այն գլխաւոր գործօնները, որոնք ներկայումս պայմանաւորում են Գերմանիայի ներքին քաղաքական կեանքի զարգացման ընթացքը: Սակայն կայ մի ուրիշ, երրորդ գործօն, որի ազդեցութեան տակ կայսրութեան քաղաքական կեանքը ընթանում է խիստ լարուած:

Դա քաղաքակիրթ ազգերի սոցիալական զարգացման այն նոր զօրեղ հոսանքն է, որ երեան էկաւ 19-րդ դարուայ ընթացքում համայն Եւրոպայում:

Տեխնիկայի կատարեալ յեղափոխութիւնը արդիւնաբերութեան մէջ, հաղորդակցութեան ու տեղափոխութեան միջոցների հիմնական բարեփոխումը, արդիւնագործութեան կերպերի ու փոխանակութեան նախկին սխտեմի արմատական կերպաւորափոխումը, պատերազմական միջոցների ու միջազգային յարաբերութիւնների զարգացումը մի շարք ուրիշ բարենորոգումների ու գիւտերի հետ, որ տեղի ունեցան կեանքի ու դիտութեան բոլոր ասպարէզներում 19-րդ դարուայ ընթացքում՝ տալիս վրայ արին Եւրոպայի քաղաքակիրթ ազգերի սոցիալական ու քաղաքական յարաբերութիւնները: Ասպարէզ եկաւ նոր՝ չորրորդ հասարակական դասակարգ, պարզ ու որոշ սոցիալական-քաղաքական պահանջներով: Որչափ ազգերի տնտեսական զարգացումը ծաւալւում ու ընդարձակւում էր, այնչափ խստանում, սուր կերպարանք էին առնում դասակարգային յարաբերութիւնները, ինչպէս տնտեսական, այնպէս և քաղաքական հողի վրայ: Հասարակութեան այն փոքրամասնութիւնը, որի ձեռքին էր կառավարչական ղէկը, ջանք չէր խնայում պահպանելու իր արտօնեալ դիրքը: Բաւական է մի թեթեւ հայեացք ձգել Եւրոպայի բոլոր ազգերի օրէնսդրութեան վրայ 19-րդ դարուայ ընթացքում, որպէսզի համոզուել, որ իրօք նոցա ամբողջ օրէնսդրական գործունէութիւնը ընթացել է սոսկ յօգուտ տնտեսապէս ապահով ու քաղաքականապէս զօրեղ դասակարգերի: Հասարակութեան կարող խաւերի այդ միակողմանի իշխանութիւնը բնականաբար առաջ պիտի բերէր ժողովուրդների ճնշում ու հարստահարում մասի զօրեղ բողոքը: 1848 թ. այդպիսի մի բողոքի տարի էր համայն Արեւմտեան Եւրոպայում: Դա մանուկ դասակարգի առաջին անգոր աղաղակն էր: Այնուհետև որչափ յառաջ էր ընթանում ազգերի ընդհանուր

կուլտուրական կեանքը, այնչափ որոշ ու պարզ կերպարանք էր առնում սոցիալական հարցը: Դորա հետ միասին փոխում էր և կառավարութիւնների ու բուրժուա դասակարգերի վերաբերմունքը. դրանք անմիտ ու վտանգաւոր էին համարում փակել աչքերը սոցիալական նոր յարաբերութիւնների առաջ: Դրանք հանդէս էին գալիս նոյնիսկ զանազան բարենորոգչական ծրագիրներով, նպատակ ունենալով բարւոքել աշխատաւոր դասակարգերի անապահով տնտեսական վիճակը, բարձրացնել նրա ընդհանուր կուլտուրական զարգացման մակերևոյթը *):

Այսպէս սոցիալական հարցը անցաւ քաղաքակիրթ ազգերի առօրեայ կեանքի «այրող խնդիրների» շարքը և այսօր կադմում է նրանց ներքին ու արտաքին քաղաքականութեան զօրեղ գործօնը:

Գերմանիան իր հսկայական արդիւնաբերական զարգացմամբ առաջին տեղն է բռնում Եւրոպայի ցամաքի վրայ և հէնց դրա չնորհիւ նա հանդիսանում է սոցիալական խնդրի կլասսիկական երկիրը: Այստեղ ամենից դիւրին է դիտել սոցիալական յարաբերութիւնների զարգացման ուղին, նրանց ազդեցութիւնը պետական ընդհանուր կեանքի վրայ:

Սակայն ներկայ գրութեան շրջանից դուրս է ծանրանալ այդ կողմերի վրայ. մեր նպատակն էր լոկ մատնանիչ անել սոցիալական այն դօրեղ հոսանքի վրայ, որը կանգնած է այսօր Գերմանիայի սահմանադրական կարգերի յետագէմ ընթացքի, Պրուսիայի գերիշխանական ու դաշնագիր տէրութիւնների սեպարատ և ֆէօդալական ձգտումների գէմառդէմ:

Այս իրար հակառակ ընթացող հոսանքների մշտական ընդհարումն է, որ կասեցրել է Գերմանիայի կանոնաւոր քաղաքական զարգացումը: Եթէ աչքի անցնելու լինենք Գերմանիայի վերջին 25 տարուայ պատմութիւնը, մենք դիւրին կը համոզուենք, որ Գերմանիան այդ ժամանակամիջոցում ընթացել է միշտ թփռւնքերով, տատանուելով ու երբեք չէ զանազան ծայրայեղութիւնների միջև, երբէք ոչ թէ ունեցել կրակի ու սրի միջից դուրս գալու, իսկ եթէ խօսելու լինենք կայսր Վիլհելմ II-ի սիրած ծովային բարբառով—պետական նաւի դէկը միշտ թեքուել է աջից ձախ, ձախից աջ... Յիշեցէք ու համեմատեցէք զէթ Բիսմարկի 70-ական թուականներին մղած «կուլտուրկամպ» պապականութեան դէմ, և «նոր կուրսի» կղերական ոգին:

*) Յիշենք Գերմանիայի 70-ական թուականների պատմութիւնից դէթ այսպէս կոչուած «կաթեղի սոցիալիստ»-ներին՝ Բեռլինի համալսարանի պրօֆ. Վադներին ու պրօֆ. Զմօլլերին:

նոյն Բիսմարկի 1878 թ. բռնի օրէնքը սոցիալ-դեմոկրատների դէմ (Umsturzgesetz), և «նոր կուրսի» 90-ական թւականների սկզբի սոցիալ-բարենորոգչական տենչանքները և նոյն Umsturzgesetz-ի վերացումը. Բիսմարկի լեհացիների դէմ բարձրացրած հալածանքը ու Կապրիվիի հաշտ ու մեղմ քաղաքականութիւնը և այլն, և այլն:

Սակայն Գերմանիայի ներքին քաղաքականութիւնը երբեք չէ եղել այնչափ անհետևողական, անհաստատ ու երեքուն, ինչպէս վերջին 10—12 տարիների ընթացքում, Վիլհելմ II-րդի օրերում, ուստի Պրուսիայի վեհապետի նաև անձնաւորութիւնը իր տեմպերամենտով, հայեացքներով, անկախ ու ինքնուրոյն բնաւորութեամբ մեծ նշանակութիւն ունի Գերմանիայի քաղաքական-սոցիալական կեանքի վրայ. բայց զրա մասին կը խօսենք միւս անգամ:

QUIDAM